

Irena Fliter,

Ottomans in Eighteenth-Century Prussia: Delegates to Diplomats,

Liverpool: Liverpool University Press, 2023, 264 s.,

ISBN 978-180-20-7867-1

Osmanlı diplomasi tarihi, uzun süre ya münferit sefaretnâmeler ve büyükelçiler etrafında ya da modernleşme ve Batılılaşma eksenli büyük anlatılar içinde ele alınmış; diplomatik temsilin gündelik, mali, hukuki ve çok aktörlü yapısı ise görece geri planda kalmıştır. Buna karşılık, Osmanlı dış ilişkilerinin gündelik işleyişini, ikinci dereceden görevlileri, mali ve haberleşme ağlarını, diplomatik statü tartışmalarını ve ev sahibi toplumla kurulan çok katmanlı ilişkileri aynı çerçeve içinde inceleyen çalışmalar nispeten sınırlıdır. Fliter'in *Ottomans in Eighteenth-Century Prussia: Delegates to Diplomats* başlıklı çalışması, tam da bu boşluğa yerleşmekte; XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın başında Osmanlı-Prusya ilişkilerini sadece resmî müzakere ve protokol tarihi olarak değil, aynı zamanda kültürel temas, bilgi dolaşımı ve kurumsallaşma tarihi olarak okumayı teklif etmektedir. Eser, kitabın tanıtımında da vurgulandığı üzere, Prusya'daki Osmanlı varlığı üzerine ilk kapsamlı çalışma olarak takdim edilmekte ve bu niteliğini Ahmed Resmî Efendi (1763-64), Ahmed Azmî Efendi (1791-92) ve Ali Aziz Efendi'nin (1797-98) elçiliklerini, bunların maiyetindeki kâtip, tercüman ve maslahatgüzarlarla birlikte inceleyerek ortaya koymaktadır.

Kitabın temel argümanı, Osmanlı temsilcilerinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında “geçici görevli” statüsünden uzaklaşıp giderek daha belirgin biçimde kurumsallaşan diplomatik temsilin aktörleri hâline gelmeleri üzerine kuruludur. Yazar, bu dönüşümü tek bir tarihsel kırılma ânına bağlamak yerine, diplomatik teamüllerin müzakeresi, mali pratikler, haberleşme kanalları, hukuki statü talepleri ve Berlin'deki gündelik karşılaşmalar üzerinden izlemeyi tercih eder. Bu yaklaşım, Osmanlı diplomasisinin Avrupa tarzı daimî elçilik sistemini geç tarihte benimsemesini basitçe “gecikmiş modernleşme” diye okumak yerine, XVIII. yüzyılın reform, kriz ve yeniden yapılanma iklimi içinde ortaya çıkan çok boyutlu bir uyarlanma süreci olarak anlamlandırması bakımından dikkat çekicidir. Kitabın giriş bölümü, Osmanlı delegelerinin “diplomat” olarak mı yoksa “delege” olarak mı adlandırılması gerektiği sorusunu tartışırken, Osmanlı bürokratik dilinin ve Avrupa diplomatik terminolojisinin her zaman örtüşmediğini; dolayısıyla kavramsal düzeyde de dikkatli olunması gerektiğini gösterir. Aynı bölümde yazar, Prusya'nın Osmanlı

Devleti için görece yeni fakat giderek önemli hâle gelen bir müttefik adayı oluşunu, III. Selim devri reform atmosferi ve Nizam-ı Cedid bağlamıyla ilişkilendirir.

Birinci bölüm, Osmanlı-Prusya diplomatik ilişkilerinin zeminini ve aktörlerini tanıtır. Burada yalnızca büyükelçiler değil, kâtipler, dragomanlar ve Berlin’de kalan maslahatgüzarlar da analizin asli unsurları hâline getirilmiştir. Bu tercih, diplomasi tarihinin elçi-merkezli dar çerçevesini genişletmekte ve Osmanlı Hıristiyan ve Yahudi görevlilerin, özellikle tercüman ve aracı sıfatıyla, diplomatik sürecin vazgeçilmez parçaları olduğunu görünür kılmaktadır. Kitabın bu yönü, Osmanlı diplomatik faaliyetini Müslim ve gayrimüslim aktörler arasında keskin biçimde bölünmüş bir alan olarak görme eğilimine karşı önemli bir düzeltme sunar. Nitekim eserin içindekiler kısmı ile girişteki açıklamalar, yazarın diplomatik faaliyeti büyükelçi etrafında değil, bir heyet ve ağ mantığı içinde kavradığını açıkça göstermektedir.

Kitabın “Negotiating diplomatic conventions of Ottoman missions” (s. 57-102) başlıklı ikinci bölümü, Osmanlı heyetlerinin yolculuk hazırlıkları, rütbe meseleleri, Berlin’e varış, ikamet masrafları ve protokol tartışmaları üzerinden diplomatik teamüllerin nasıl müzakere edildiğini inceler. Fliter’in burada üzerinde durduğu önemli nokta, erken modern diplomasinin sadece sembolik temsil ve tören düzeninden ibaret olmadığı; yolculuğun organizasyonu, konutların düzenlenmesi, maliyetlerin karşılanması ve statü taleplerinin pratik düzlemde çözüme kavuşturulmasının da diplomatik ilişkinin asli parçaları olduğudur. Ahmed Resmî Efendi’nin Berlin’e geldiğinde konutunda yapılan düzenlemelerden memnun kalmayarak değişiklik talep etmesiyle açılan giriş anekdotu, bu bakımdan oldukça işlevseldir: Prusyalıların Osmanlı yaşam kültürünü kendi “Şark” tahayyülleri doğrultusunda temsil etmeye çalışmaları ile Osmanlı temsilcisinin gündelik ihtiyaçları ve temsil mantığı arasında ortaya çıkan fark, kitabın tamamına yayılan “müzakere edilmiş diplomasi” fikrini somutlaştırır.

Üçüncü ve dördüncü bölümler, çalışmanın en güçlü taraflarından birini teşkil eder. “Agents and channels of diplomatic funding and communication” (s. 103-140) ile “The diplomatic status of Ottoman delegates” (s. 141-175) başlıkları altında ele alınan meseleler, diplomatik temsilin yalnızca siyasi değil, aynı zamanda mali, hukuki ve haberleşmeye dayalı bir pratik alan olduğunu görünür kılar. Gayriresmi mali araçlar, maaş transferleri, haberleşme hatları, hastalık, dokunulmazlık, mahallî yargıdan muafiyet ve konsolosluk benzeri temsil girişimleri gibi konular, Osmanlı-Prusya ilişkilerinin ne denli kırılgan, fakat aynı zamanda

ne derece esnek ve pratik düzenlemeler gerektiren bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle yazarın hukuki statü ile gündelik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiyi vurgulaması, diplomatik temsilin yalnızca bir egemenlik performansı olmadığını, aynı zamanda maddi ve hukuki güvencelerle örülü bir var olma biçimi olduğunu düşündürür. Bölüm başlıklarından ve girişteki ana çerçeveden de anlaşıldığı üzere Fliter, Osmanlı delegelerinin statüsünü modern diplomatik hukukun hazır kategorileriyle değil, pazarlık ve teamül üzerinden oluşan bir ara alan olarak ele alır.

Kitabın beşinci ve son bölümü, diplomasi tarihine kültürel ve entelektüel temasları dâhil etmesi bakımından ayrıca önem taşır. Yazar burada Berlin'deki Osmanlı konutlarını, sosyal ve kültürel gösterileri, müzik, tiyatro, matbuat ve edebî metinler aracılığıyla kurulan karşılaşmaları ele alır. Böylece Osmanlı delegelerinin yalnızca devletler arası yazışma yapan memurlar olmadıkları; ev sahibi toplumun kültürel ortamına belirli ölçülerde nüfuz eden, onu gözlemleyen ve aynı zamanda kendileri de gözlemlenen aktörler oldukları ortaya konur. Fliter, Prusya'daki Osmanlı mevcudiyetinin, Berlin'in Aydınlanma çağındaki entelektüel ve kültürel merkezleşmesiyle aynı döneme denk geldiğini ve bu sebeple söz konusu karşılaşmaların yalnızca siyasî değil, kültürel ve entelektüel temaslar bakımından da önem taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda eserin, Edward Said sonrası Oryantalizm tartışmalarını erken modern diplomasi tarihiyle ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Yazarın işaret ettiği üzere, Prusyalılar Osmanlı delegelerini kimi zaman "Türk" başlığı altında homojenleştiren klişelerle algılamış; ancak gündelik temasların çoğu, bu kalıpları ya esnetmiş ya da pratik ihtiyaçlar nedeniyle yeniden tanımlamıştır.

Eserin arşiv ve kaynak kullanımı da ayrıca zikredilmeyi hak eder. Bibliyografya kısmı, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ile Berlin'deki Prusya Devlet Arşivi (*Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*) başta olmak üzere, farklı arşivlerden sistemli biçimde yararlanıldığını; buna ek olarak Londra ve Viyana malzemesinin de devreye sokulduğunu göstermektedir. Bu çok arşivli yapı, çalışmanın yalnızca Osmanlı veya yalnızca Prusya bakış açısından kurulmadığını, iki taraflı diplomatik etkileşimin izini karşılaştırmalı biçimde sürmeye çalıştığını gösterir. Böyle bir kaynak kullanımı, özellikle maiyet görevlileri, mali ağırlar ve statü tartışmaları gibi konular söz konusu olduğunda büyük önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, eserin bazı sınırlılıklarına da işaret edilebilir. Çalışma her şeyden önce Berlin'i ve Prusya merkezli diplomatik alanı bilinçli olarak odağa alıp bu zemin üzerinden Osmanlı diplomatik pratiğinin dönüşümüne dair önemli sonuçlar üretmekteyse de, bu tercih Osmanlı tarafındaki iç bürokratik tartışmaların

ve İstanbul'daki karar alma süreçlerinin bazı noktalarda arka planda kalmasına yol açmaktadır. Bu durum eserin temel başarısını gölgelemez; ancak özellikle delegelerin Prusya'daki tecrübelerinin Osmanlı merkez bürokrasisine nasıl ve ne ölçüde geri taşındığı meselesi daha geniş biçimde işlenebilirdi. Aynı şekilde, Berlin örneğinin Viyana, Paris ve Londra gibi diğer diplomatik merkezlerle daha sistemli bir karşılaştırma içinde ele alınması, kitabın ulaştığı sonuçların temsil gücünü daha da pekiştirebilirdi. Osmanlı temsilcilerinin “delege” statüsünden daha kurumsallaşmış diplomatik aktörlere yönelişi eserin en güçlü tezlerinden biri olmakla birlikte, bu dönüşümün hangi ölçütler üzerinden tanımlandığı bazı yerlerde daha belirgin biçimde formüle edilebilirdi. Ayrıca kitap, Aydınlanma, reform ve Oryantalizm kavramlarını verimli biçimde kullanmakla birlikte, zaman zaman bu geniş kavramsal çerçevenin somut tarihi bağlamın önüne geçme ihtimalini de barındırmaktadır. Yine de söz konusu durum, bir eksiklikten ziyade, eserin kendisini dar anlamda siyasi diplomasi tarihiyle sınırlamayıp erken modern Avrupa-Osmanlı karşılaşmalarını çok yönlü bir inceleme konusu olarak ele alan metodolojik tercihinin bir sonucu olarak görülebilir.

Sonuç olarak *Ottomans in Eighteenth-Century Prussia*, Osmanlı diplomasi tarihini elçi raporları ve antlaşmalar düzeyinin ötesine taşıyan; delegelerin gündelik pratikleri, mali ve iletişimsel ağları, hukuki statü arayışları ve kültürel karşılaşmaları üzerinden yeniden düşünen önemli bir çalışmadır. Osmanlı-Prusya ilişkilerinin coğrafi uzaklık, sınırlı haberleşme imkânları ve çoğu zaman elverişsiz siyasi zamanlama nedeniyle niçin beklenen sonuçları üretmediğini gösterirken, aynı zamanda bu ilişkilerin XVIII. yüzyılın kurumsallaşan diplomasi dünyasında nasıl yeni imkânlar ve yeni müzakere biçimleri doğurduğunu da ortaya koyar. Büyükelçilerin yanı sıra kâtip, dragoman ve maslahatgüzarları da analizin merkezine yerleştirmesi, kitabı yalnızca Osmanlı-Prusya ilişkilerine tahsis edilmiş bir inceleme olmaktan çıkarıp Osmanlı diplomasi tarihinin toplumsal, kurumsal ve kültürel yönlerini birlikte görünür kılan daha geniş bir değerlendirme çerçevesine yerleştirmektedir. Bu itibarla eser, yalnızca XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı-Prusya ilişkileri bakımından değil, aynı dönemde Osmanlı diplomasisinin hangi aktörler, araçlar ve pratikler üzerinden işlediğini anlamaya yönelik araştırmalar için de dikkate değer ve yol açıcı bir başvuru kaynağıdır.

Hüseyin Onur Ercan

Türk-Alman Üniversitesi